

УДК 81'362:[81.161.1+81.161.2]

D. M. Mycan

JĘZYK O CZŁOWIEKU (NA MATERIALE FRAZEOLOGII POLSKIEJ I UKRAIŃSKIEJ)

Мицан Д. М. *Язык* про людину (на матеріалі польської і української фразеології).

У статті аналізуються фразеологізми польської та української мови з лексичним компонентом *язык*. Порівнюється семантичне значення і етимологічне походження даних мовних одиниць. Доведено ілюстративно, що в обох мовах такі ФО характеризують людину, здебільшого, з негативного боку.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічний компонент, семантичне значення, семантичний еквівалент.

Мыцан Д. М. *Язык* о человеке (на материале польской и украинской фразеологии).

В статье анализируются фразеологизмы польского и украинского языка с лексическим компонентом *язык*. Сравниваются семантические значения и этимологическое происхождение данных языковых единиц. Иллюстративно доказывается, что в обоих языках такие ФЕ характеризуют человека, прежде всего, с негативной стороны.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологический компонент, семантическое значение, семантический эквивалент.

Mytsan D. M. *Tongue* about a human being (based on the material of Polish and Ukrainian phraseology).

The idioms of Polish and Ukrainian with the lexical component *tongue* are analyzed in the article. The semantic meaning and etymological derivation of the given linguistic units are compared. It has been proved illustratively that in both languages the above phraseological units in most cases characterize a human being negatively.

Key words: idiom, phraseological component, semantic meaning, semantic equivalent.

Wiele prac z zakresu frazeologii porównawczej dowodzi, że pewna liczba jednostek frazeologicznych występuje w dwu lub więcej językach. Takie ich występowanie może być uwarunkowane kilkoma czynnikami. Przede wszystkim jest to wspólne dziedzictwo językowe, jeśli chodzi o języki pokrewne (w wypadku niniejszej pracy ów fakt jest bardzo ważny, ponieważ mamy do czynienia z dwoma językami słowiańskimi). Następnym czynnikiem

jest wspólne źródło pochodzenia – Biblia, kultura starożytna lub literatura. Zawsze należy pamiętać też o wspólnym światopoglądzie i podobnym sposobie obserwacji rzeczywistości przez użytkowników różnych języków. To znaczy, że niektóre związki frazeologiczne w różnych językach powstały niezależnie – dzięki identycznym skojarzeniom (mogły być one związane z życiem psychicznym, czynnościami codziennymi, porównywaniem ze zwierzętami i z roślinami). Mamy jednak również takie frazeologizmy, które są charakterystyczne tylko dla danego języka, dla danej grupy ludzi, co dodatkowo podkreśla niemożność ich przetłumaczenia.

Niniejsza praca stanowi próbę porównania polskich i ukraińskich jednostek frazeologicznych zawierających komponent *język*, ich stopień podobieństwa i stopień odróżnienia. Chociaż język polski i język ukraiński wchodzi do wspólnego dziedzictwa językowego, jednak reprezentują one różne grupy słowiańskie: polski – zachodnią, natomiast ukraiński – wschodnią. Omawianego materiału nie można, niestety, uznać za pełny, ponieważ źródła słownikowe, z których on został zebrany, różnią się pod względem liczby zarejestrowanych jednostek frazeologicznych [2; 3; 4; 6; 7].

JF są analizowane ze względu na rodzaj określeń będących elementami frazeologizmów i ze względu na samo zabarwienie semantyczne frazeologizmów.

1. Podział na grupy ze względu na określenia będące elementami frazeologizmów

a) JF, które w swoim składzie mają określenia będące nazwami lub cechami zwierząt.

Do grupy tej należą przeważnie polskie JF. Pojawiają się tutaj frazeologizmy: *smoczy język*, *jaszczurczy język*, *psi język*; *język kąśliwy*, *język jadowity*; *język jak bazyliuszka*. W języku ukraińskim mamy tylko jeden związek, a mianowicie – *язик прив'язаний непогано/ добре*. Przytoczone określenia można podzielić na te, które zawierają nazwy zwierząt, i na te, które zawierają cechy charakterystyczne dla pewnych zwierząt.

Komponentem JF *smoczy język* jest nazwa fikcyjnego zwierzęcia-potwora z chrześcijańskich legend średniowiecznych, wyobrażanego zazwyczaj jako rodzaj gada z pazurami lwa, skrzydłami orła i ogonem węża. Z jego paszczy i nozdrzy dobywały się płomienie. Był symbolem grzechu, a w szczególności pogaństwa [1, s. 2003]. Takim frazeologizmem określa się osoby złośliwe, rzucające oszczerstwa. Jeszcze jeden związek frazeologiczny zawiera nazwę gada – *język jaszczurczy*. Ponieważ nazwane zwierzę kojarzy się przede wszystkim ze zwierzęciem nieprzyjemnym, sama JF ma również znaczenie negatywne. Używamy jej wobec osoby pełnej złych skłonności, nikczemnej, podłej, złej, złośliwej. Podobne znaczenie ma również frazeologizm – porównanie *język jak bazyliuszka*. Bazyliuszek to mityczny potwór o postaci koguta z ogonem żmii i oczyma żaby, pilnujący skarbów i zabijający wzrokiem, a także jaszczurka z tropikalnych terenów Ameryki. [5, s. 1202]. Takim

porównaniem określamy człowieka podstępного, złośliwego, nieszczerego. Chociaż smoki w mitologii chińskiej i japońskiej to zwierzęta o całkiem odmiennym charakterze: na ogół dobroczynne, potężne duchy powietrza, morza i ziemi, w znacznym stopniu odpowiedzialne za prawidłowe funkcjonowanie zjawisk przyrody. Natomiast w mitologii i folklorze starożytnych ludów Bliskiego Wschodu i Grecji smok był zapewne czymś w rodzaju olbrzymiego węża, pierwotnie węża morskiego, zrodzonego w fantazji człowieka obserwującego wijące się ruchy fal [5, s. 1203].

Interesujący z punktu analizy konotacji leksykalnej jest frazeologizm *psi język*. Pies jest najstarszym zwierzęciem domowym, rozpowszechnionym na całym świecie. W różnych kulturach i epokach był on towarzyszem człowieka, jego obrońcą i pomocnikiem, stróżem doglądającym stada bydła i domu. W sztuce średniowiecza pies symbolizuje wierność. Na wizerunkach krzyżowców pies oznaczał, że podążają oni za sztandarami Boga, tak jak pies ze swoim panem [1, s. 1200]. Warto zwrócić uwagę, że mimo takiej pozytywnej charakterystyki tego zwierzęcia – dane określenie – *psi język* – ma zupełnie przeciwstawne znaczenie, a mianowicie – określa się nim osobę złą, nieznośną, nędzną, przekłątą. Można to wytłumaczyć w następujący sposób: pies pochodzi od wilka albo też od szakala. Wilk był natomiast symbolem nienasyconej żarłoczności i żądzy mordy, postrachem pasterzy i myśliwych; jego życie, a bardziej jeszcze jego pojawienie się uważano za zły, śmiertelny omen. Nie jest to odosobniony przykład użycia frazeologizmu z komponentem *pies* o znaczeniu negatywnym. W polszczyźnie występują m. in. JF *zły jak pies, ktoś się czuje pod psem, mieć kogoś za psa, psia pogoda*. W języku ukraińskim są również frazeologizmy z tym komponentem o zabarwieniu negatywnym: *як потайний собака, зійти на пси, собаки виють, скажений собака, як собаці на перелазі*.

Z *psem* związany jest również frazeologizm ukraiński *язик прив'язаний непогано/ добре*. W tej JF nie występuje nazwa zwierzęcia, lecz tylko sposób przywiązywania go łańcuchem do czegoś. A ze wszystkich zwierząt domowych człowiek tylko psa przywiązuje. Tego frazeologizmu używa się na określenie osoby, która umie swobodnie, trafnie, dowcipnie wypowiadać się, ma zdolności oratora.

Słowniki polskie notują także dwa związki frazeologiczne zawierające cechy zwierząt. Frazeologizmy *język kąśliwy* i *język jadowity* zawierają w swoim składzie cechy właściwe gadom lub owadom (osa, pszczoła, komar, skorpion). Znaczenie przymiotników jest przenoszone na charakterystykę człowieka. Osobę bardziej zawistną, ośmielającą się czasem czynić jakieś przykre uwagi – określa JF *język kąśliwy*. Natomiast osobę złośliwą, cechującą się niechęcią, wrogością – określa JF *język jadowity*.

Na podstawie przytoczonych przykładów można stwierdzić, że daną grupę – JF, które w swoim składzie mają określenia będące nazwami lub

cechami zwierząt – reprezentują przede wszystkim nazwy (lub cechy) gadów, w słabszym stopniu nazwa *pies* i cechy owadów.

b) JF, które w swoim składzie mają określenia dotyczące opisu ludzi.

Do tej grupy należą frazeologizmy, w których cechy właściwe ludziom stają się określeniami języka. Język, jako główny narząd mowy, może być bezpośrednim synonimem, charakteryzującym samego człowieka. Umownie wszystkie takie związki frazeologiczne można podzielić na trzy typy. Do pierwszego zaliczamy JF, które wskazują na relacje międzyludzkie. I tak mamy w języku polskim następujące frazeologizmy: *zły język*, *złośliwy język/ mieć złośliwy język*, *niepowściągliwy język*, *niewyparzony język*, *na ludzkie języki*, i w języku ukraińskim: *зли язика*, *лихі язика/ лихий на язык*, *сказати з чужого язика*. Drugi typ frazeologizmów wskazuje na obserwację świata: *mieć dowcipny język*, *śmiały język*; *бадьорий/ цікавий на язык*, *ризкий на язык*, *проворний/ швидкий на язык*, *добрий/ мати добрий язык*. I na koniec trzeci typ związany jest z moralnością człowieka: *fałszywy/ zdradliwy/ podstępny język*. Jeżeli tę grupę porównywać z poprzednią – określeniami dotyczącymi nazw zwierząt – to jest ona nieco większa.

Pierwszy typ reprezentuje w języku polskim i ukraińskim para jednostek ekwiwalentnych semantycznie: *zły język* i *зли язика*, która posiada znaczenie podobne i określa sposób mówienia o kimś lub o czymś. W tych frazeologizmach już sam przymiotnik wskazuje na charakter wypowiedzi, który określa człowieka złośliwego. Podobne określenia, a mianowicie – ‘osobę złośliwą’ posiadają także następujące frazeologizmy: *złośliwy język/ mieć złośliwy język* – *лихі язика/ лихий на язык*. Nieco inne osoby opisują frazeologizmy polskie *niepowściągliwy język* i *niewyparzony język*. Dotyczą one ludzi, którzy nie mogą powstrzymać się od złośliwości, docinków i złośliwej krytyki. Ciekawa jest JF *na ludzkie języki*, która ogólnia wszystkich ludzi i zawiera znaczenie ‘narazić się na plotki, obmowy’. Zupełnie inne znaczenie ma frazeologizm ukraiński *сказати з чужого язика*, posiadający znaczenie ‘powtórzyć za kimś jakieś zdanie’. Tej JF używa się przeważnie w stosunku do ludzi, którzy nie mają własnego zdania.

Drugi typ (obserwacja świata) reprezentuje większa grupa ukraińskich związków frazeologicznych. W słownikach polskich są odnotowane tylko dwie JF, a mianowicie – *mieć dowcipny język* i *śmiały język*. Pierwsza jednostka określa osobę odznaczającą się dowcipem (w języku ukraińskim mamy jej odpowiedniki synonimiczne *бадьорий/ цікавий на язык*), natomiast druga – śmiałością. Nieco inna charakterystyka *języka* jest zawarta we frazeologizmach ukraińskich. I tak JF *ризкий на язык* – dotyczy osoby odzywającej się wulgarnie, JF *проворний/ швидкий на язык* – określa osoby gadatliwe, *добрий/ мати добрий язык* – dotyczą ludzi umiejących sensownie, przekonywająco mówić.

Trzeci typ (moralność człowieka) reprezentują tylko frazeologizmy polskie. Te frazeologizmy są peryfrazą jednostek frazeologicznych pochodzenia

biblijnego, a mianowicie – *języki fałszywe, języki podstępne i języki zdradliwe* – i używane są w stosunku do osób posiadających wymienione cechy.

c) JF, które w swoim składzie mają określenia dotyczące opisu przedmiotów.

Najwięcej frazeologizmów – tak w języku polskim, jak ukraińskim – dotyczy opisu przedmiotów. Wśród tych JF można wyodrębnić frazeologizmy-porównania, które w swoim składzie zawierają komponent – nazwę przedmiotu, z którym porównywany jest język. W polszczyźnie funkcjonuje związek frazeologiczny *język jak brzytwa*, określający osobę odznaczającą się ostrością wypowiedzi. W języku ukraińskim występuje jego formalny i semantyczny ekwiwalent *язик як бритва*. Ponadto jeszcze jedna para ekwiwalentów reprezentuje określenia – porównania, a mianowicie – *język jak łopata* – *язик як лопата*. Ta JF nazywa osobę bardzo gadatliwą. To samo znaczenie mają i ukraińskie frazeologizmy – synonimy: *язик як лопатень, язык як млин, язык як помело*. We wszystkich przytoczonych przykładach można dostrzec następującą rzecz – znaczenie frazeologizmu zależy od komponentu – przedmiotu. Cecha ostrości brzytwy przechodzi na sposób mówienia, natomiast szerokość łopaty (lub innych przedmiotów w języku ukraińskim) jest zawarta w znaczeniu drugiego frazeologizmu.

Jeszcze jeden typ określeń dotyczących opisu przedmiotów jest obecny w badanych frazeologizmach, a mianowicie – JF posiadają cechę zewnętrzną wyglądu przedmiotu (dotyczącej kształtu) i jednocześnie nie nazywają jakiegoś konkretnego przedmiotu. Polskie frazeologizmy *ostry/ mieć ostry język, gładki język, obrotny język* i ukraińskie *гострий/ гострий на язык* określają sposób mówienia o kimś lub czymś. Natomiast *długi/ mieć za długi język* – *довгий/ мати довгий язык* określają osobę nieumiejącą zachowywać tajemnicy lub skłonną do paplania, plotkowania. Polska JF *cięty język* dotyczy osoby dowcipnej. W języku ukraińskim mamy semantyczny odpowiednik – *клепаний на язык*. Człowieka, który umie milczeć, strzec tajemnic, określa frazeologizm ukraiński *держкий на язык*, jego antonimem jest frazeologizm *лепетливий на язык* (osoba lubiąca dużo mówić). W niektórych przytoczonych tu przykładach cecha dotyczy narzędzi. Tak jest z JF *ostry/ mieć ostry język, гострий/ гострий на язык, cięty język*, w których zachodzi proces kojarzenia języka z jednym z najstarszych narzędzi gospodarczych i obronnych człowieka, a mianowicie – z nożem, dawnym symbolem władzy i prawa.

W zasobie frazeologicznym języka ukraińskiego są również przykłady użycia JF, w których na język zostaje przeniesiona czynność jakiegokolwiek rzeczy. I tak – o osobach lubiących dużo mówić można usłyszeć, że mają one *язик підвішений/ причеплений добре/ непогано*.

Na podstawie powyższych uwag można wnioskować, że zarówno we frazeologii polskiej, jak i ukraińskiej są obecne związki frazeologiczne, w których komponentem jest nazwa przedmiotu, z którym porównywany jest

język, a także są obecne związki, w których komponentem jest nazwa cechy zewnętrznej jakiegoś niekonkretnego przedmiotu.

W języku ukraińskim jest jeszcze jedna mała grupa JF, które znajdują się poza wymienionymi grupami. Jeżeli wyżej przytoczone związki zawierały w swoim składzie komponent – przedmiot, z którym porównywany był język lub cecha przedmiotu, to kolejne frazeologizmy zawierają już porównania związane z czynnością języka. I tak – JF *язик як пруріс/ присох/ пристав у роті/ до піднебіння* określają osobę, która milknie, traci możliwość mówienia wskutek strachu, niepokoju. W dwóch pierwszych wariantach zawarta jest czynność roślin (rosnąć, usychać), natomiast w trzecim – czynność związana z człowiekiem. Także materiał ukraiński reprezentuje frazeologizmy – porównania związane z czynnością języka i frazeologizmy, w których na język zostaje przeniesiona czynność w stosunku do rzeczy.

2. Podział na grupy ze względu na zabarwienie semantyczne

Na podstawie zbadanego materiału wszystkie związki frazeologiczne obu języków można podzielić na grupy, sugerując się ich pozytywnym lub negatywnym znaczeniem:

	pozytywne:	negatywne:	kontekstualne* :
pol.:	<i>cięty język</i>	<i>smoczy język</i>	<i>język jak brzytwa</i>
	<i>dowcipny język</i>	<i>jaszczurczy język</i>	
	<i>śmiały język</i>	<i>język jak bazyliuszka</i>	
	<i>ostry/ mieć ostry język</i>	<i>psi język</i>	
	<i>gładki język</i>	<i>kąśliwy język</i>	
	<i>obrotny język</i>	<i>jadowity język</i>	
		<i>język jak łopata</i>	
		<i>długi/ mieć za długi język</i>	
		<i>zły język</i>	
		<i>złośliwy/ mieć złośliwy język</i>	
		<i>niewyparzony język</i>	
		<i>niewyparzony język</i>	
		<i>na ludzkie języki</i>	
		<i>falszywy język</i>	
		<i>zdradliwy język</i>	
		<i>podstępny język</i>	
ukr.:	<i>язик прив'язаний непогано/ добре</i>	<i>язик як лопата/ лопатень/ млин/ помело</i>	<i>язик як бритва</i>
	<i>клепаний на язык</i>	<i>довгий/ мати довгий язык</i>	<i>язик як пруріс/ присох/ пристав у роті/ до піднебіння</i>
	<i>держкий на язык</i>	<i>лепетливий на язык</i>	<i>язик підвішений/ причеплений добре/ непогано</i>
	<i>гострий/ гострий на язык</i>	<i>зли язика</i>	
	<i>бадьорий/ цікавий на язык</i>	<i>лихи язика/ лихий на язык</i>	
	<i>добрий/ мати добрий язык</i>	<i>сказати з чужого язика</i>	
		<i>різкий на язык</i>	
		<i>проворний/ швидкий на язык</i>	

* Do tej grupy zaliczam JF, które posiadają zarówno pozytywne, jak i negatywne znaczenie – zależnie od kontekstu wypowiedzi.

Łatwo zauważyć, że liczba określeń o pozytywnym zabarwieniu semantycznym jest o wiele mniejsza niż liczba o zabarwieniu negatywnym (szczególnie jest widoczne w przykładach polskich). Udało się również odnotować kilka frazeologizmów, w których znaczenie jakości wypowiedzi zależy od kontekstu (ukraińskich przykładów użycia takich JF jest więcej). Rzeczą ciekawą jest fakt, że ani w przykładach polskich, ani w przykładach ukraińskich nie ma frazeologizmów o znaczeniu neutralnym.

Język jako część ciała człowieka, w obu językach, jest źródłem przede wszystkim negatywnych skojarzeń. I we wszystkich frazeologizmach można obserwować paralele między tą częścią a samym człowiekiem – cechy właściwe człowiekowi w wypowiedzi są przeniesione na ten organ.

Literatura

1. S. Kopaliński S. Słownik mitów i tradycji kultury / S. Kopaliński. – Warszawa : PWN, 2003. – 2567 s.
2. Słownik języka polskiego: w 11 t. / [pod red. W. Doroszewskiego]. – Warszawa : PWN, 1958 – 1969.
3. Słownik frazeologiczny języka polskiego: w 2 t. / [pod red. S. Skorupki]. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1977.
4. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny / [pod red. S. Bąby i J. Liberka]. – Warszawa : PWN, 2002. – 1096 s.
5. Мифы народов мира: энциклопедия : в 2-х т. / [ред. С. Токарев]. – М. : Русская энциклопедия, 1997.
6. Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко]. – К.: Наукова думка, 2003. – 1097.
7. Тлумачний словник сучасної української мови / [укл. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко / за ред. докт. філолог. наук, проф. В. С. Калашника]. – Х. 2005. – 800 с.